

УДК 811.112.2'42

МЕТАФОРИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ВИПРАВДАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА НІМЕЦЬКОМУ ПОЛІТИЧНИХ ДИСКУРСАХ

Ірина Довганюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Досліджено метафоричне вираження виправдання в українському та німецькому політичних дискурсах. Виявлено спільні та відмінні метафоричні сфери виправдання, проаналізовано семантичні та прагматичні особливості їхнього вживання в обох мовах.

Ключові слова: метафора, метафорична сфера, політичний дискурс, виправдання.

Для ліпшого розуміння поняття виправдання, а також для визначення культурологічних особливостей уживання та сприйняття цього мовленнєвого жанру в німецькому та українському мовному середовищі, важливим є аналіз його метафоричного вираження у мові. Наша мета – визначити найпоширеніші джерела метафоричних образів виправдання у німецькому та українському політичних дискурсах, а також виконати їхню порівняльну характеристику. Для цього опрацьовано 60 політичних статей у засобах масової інформації (30 німецькою і 30 українською мовами) та 60 політичних інтерв'ю (30 українською та 30 німецькою мовами). Джерелами вибірки слугували електронні сторінки газет “Дзеркало тижня”, “Українська правда”, “Поступ”, “Львівська газета”, “Spiegel”, “Zeit”, “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, “Welt” за 2008–2009 р., а також політичні інтернет-сайти. Матеріал проаналізовано за допомогою описового (для виявлення та пояснення особливостей функціонування метафоричного вираження виправдання у політичному дискурсі) та порівняльного (для зіставлення прикладів українського та німецького політичного дискурсів і виявлення спільних та відмінних ознак у метафоричному вираженні виправдання) методів. За допомогою текстового аналізу, зроблено спробу створити загальну картину вживання метафор для виправдання в політичних дискурсах обох мов.

Політичний дискурс – предмет численних мовознавчих дискусій, що зумовлено, передусім, різними підходами в лінгвістиці до самого поняття дискурс. Т. ван Дейк зазначає, що дискурс – це складне комунікативне явище, яке, окрім тексту, містить позамовні компоненти (знання про світ, міркування, наміри, мету адресата), необхідні для розуміння тексту [4, с. 8]. За дефініцією Н. Арутюнової, дискурс – це мовлення, яке розглядають як цілеспрямовану соціальну дію, як компонент, який бере участь у взаємодії людей та механізмах їхньої свідомості [1, с. 136–137]. Отже, політичний дискурс – це вид дискурсу, що, в широкому сенсі, охоплює комунікацію в політичному контексті. Його важливими функціями є вплив на політичні процеси, створення позитивного іміджу політика або партії, формування певної суспільної думки за допомогою

аргументації. Для успішної реалізації цих функцій послуговуються низкою експресивних лексичних засобів: ідеологічними штампами і кліше, політичними евфемізмами та дисфемізмами, грою слів, а також метафорами.

Метафора – це троп або механізм мови, який полягає у використанні слова, що позначає певний клас предметів, явищ, для характеристики або найменування об'єкта, що належить до іншого класу, або ж для найменування іншого класу об'єктів, що аналогічний до заданого в певному сенсі [1, с. 29]. Н. Арутюнова виділяє такі типи метафор: 1) номінативна метафора (безпосереднє перенесення назви), яка з'являється внаслідок заміни одного дескриптивного значення іншим і є джерелом омонімії; 2) образна метафора, що виникає внаслідок переходу дескриптивного значення в предикатне і слугує формуванню синонімії; 3) когнітивна метафора, що виникає внаслідок перенесення значення і зумовлює полісемію; 4) генералізувальна метафора (результат когнітивної метафори), що стирає в лексичному значенні слова межі між логічними порядками і стимулює виникнення логічної полісемії [2, с. 340].

А. Баранов зазначає, що процес метафоризації близький до моделі мислення за аналогією, в основі якої є передавання інформації або знань між двома концептуальними областями або полями (domains): джерелом (source) і результатом (target)" [3, с. 186]. Також німецький дослідник М. Піленц стверджує, що кожна метафора є проекцією, яка складається зі сфери джерела – сфери походження, структуру якої проєктують (Herkunftsbereich), та сфери результату – сфера, на яку проєктують (Zielbereich) [9, с. 81]. Результатом метафоризації в пропонуваному дослідженні є **виправдання** в політичному контексті.

Згідно з теоріями Дж. Лакоффа та М. Блека, метафори – конструктивні, когнітивні або концептуальні утворення (ці поняття є тут синонімами), які виконують функцію структурування реальності, а отже, не є звичайною субституцією на основі порівняння [7, с. 37]. Треба розрізняти тип концептуальних метафор (вибірка з множини метафоричних висловлювань) та їхнє конкретне вживання. *Концептуальна метафора – незалежна від контексту абстрактна форма, яка реалізується лише через конкретні метафоричні висловлювання* [9, с. 71].

Якщо в основі метафори в її конкретному вживанні є звичний відомий аспект, закріплений в узусі, то йдеться про сталу або лексикалізовану метафору (метафору-кліше). Якщо за основу метафори взято незвичне поняття, то виникають оказіональні метафори (**ad-hoc-метафори**). **У цьому разі межі між лексикалізованими й оказіональними метафорами визначені критерієм уживаності** [9, с. 72]. Більшість метафор, опрацьованих у цьому дослідженні, – це лексикалізовані метафори, узуалізовані німецькою або українською мовною спільнотою (проте в певних контекстах ці метафори можуть уживати і оказіонально). Зазначений вид особливо важливий для дослідження, оскільки на підставі сприйняття метафор конкретними мовними спільнотами можна ліпше простежити їхні культурні особливості.

Розглянемо визначення виправдання в українській та німецькій мовах:

rechtfertigen (sw. V. hat):

1. a) *etw. gegen einen Einwand, Vorwurf verteidigen, als berechtigt hinstellen. b) (r. + sich) sich gegen einen Vorwurf verteidigen, sich verantworten.*

2. *als berechtigt, begründet erscheinen lassen, erweisen, zeigen* [10, с. 1284].

виправдовувати і виправдувати, -ую, -уєш, недок., виправдати, -аю, -аєш, док., перех.

1. Визнаючи кого-небудь невинним, правим, доводити це; виносити вирок, у якому стверджується невинність підсудного.

2. Припускати можливість, допустимість чого-небудь.

3. Своїми діями, вчинками тощо відповідати чому-небудь, бути гідним чогось.

4. Зрідка. Те саме, що відшкодувати [5, с. 121].

виправдовуватися і виправдуватися, -уюся, -уєшся, недок., виправдатися, -аюся, -аєшся, док.

1. Доводити свою правоту, невинність.

2. Тільки недок. Пояснювати свої вчинки, дії, наводити причини, які дають змогу вибачити.

3. Виявлятися правильним, таким, що справджує, підтверджує що-небудь [11].

Як бачимо, виправдання є реакцією на звинувачувальні мовленнєві акти (ЗМА), такі як докір, звинувачення, критика, зауваження та ін. ЗМА, зазвичай, вербально реалізує інша особа, проте це не обов'язкова передумова виправдання. Потреба виправдовуватися може бути зумовлена певною невербальною ситуацією, або самозвинуваченням.

В основі виправдання завжди є конфлікт та інтерпретація певної дії. Отже, важливу роль у виправданні відіграє вартісна оцінка і відношення правильно-неправильно. Дж. Остін [6, S. 177–212], характеризуючи виправдання, зазначає, що *про виправдання можна говорити тоді, коли хтось визнає, що зробив дію А, але аргументує, що ця дія в загальному, або ж принаймні в конкретних обставинах була правильною, розумною, або ж дозволеною (переклад І. Д.)* [6, S. 177–212]. Метою виправдання є повне або часткове зняття зі звинуваченого вини і збереження або відновлення його позитивного іміджу.

Отже, виправдання виникає в умовах певної конфронтативної мовленнєвої ситуації, коли одна сторона звинувачує (“нападає”), а інша – “захищається”, намагаючись урятувати репутацію. Саме тому вона часто асоціюється в обидвох мовах з війною, а виправдання – з **військовою безпекою**. У німецькій мові в цьому значенні дуже часто трапляються дієслова (*sich*) **verteidigen/sich wehren gegen**. З одного боку, уживання цих дієслів у цьому контексті дуже глибоко вкоренилося і вже не сприймається як метафоричне. Проте його походження метафоричне, оскільки воно виникло на підставі проєкції безпосереднього фізичного захисту від небезпеки за допомогою зброї, боротьби тощо на комунікативну сферу. Наприклад.

(1) *Die deutsche Anwaltschaft hat die Beratertätigkeit bei der Gesetzgebung der Bundesregierung verteidigt. “Daran ist nichts anrühlig“, sagte der Präsident des Deutschen Anwaltvereins, Wolfgang Ewer, in einem dpa-Gespräch* [12].

(2) *In Interviews sprach er über seinen schweren Unfall, betete am Grab der getöteten Skifahrerin: Jetzt wehrt sich Thüringens Ministerpräsident Althaus gegen Vorwürfe, er benutze das Unglück als Wahlkampfthema. Der Witwer von Beata Christandl hatte den Politiker “pietätlos“ genannt* [13].

У першому прикладі йдеться про виправдання з боку третьої особи, в якому німецька адвокатура захищає діяльність консультантів під час прийняття закону. У другому – колишній прем'єр-міністр Тюрингії бореться проти закидів на власну адресу. У цьому разі метафора **verteidigen** більш лексикалізована і є синонімом до дієслів **rechtfertigen** та **argumentieren**.

В українській мові цим метафорам відповідають дієслова *захиститися* та *оборонятися*, які є близькими синонімами. Наприклад.

(3) *Відтак керівництву каналу довелося захищатися від закидів у проурядовій пропаганді, що, з урахуванням надзвичайно тісних зв'язків більшості його працівників із президентською адміністрацією, було складним завданням* [14].

В українському політичному дискурсі часто трапляється також метафора *відстрілюватися* (*zurückschießen; das Feuer erwidern*), що вживається переважно в розмовній мові, проте часто трапляється в пресі:

(4) *Партія регіонів “відстрілюється холостими”, бо нема на своє виправдання що сказати!* [15].

У цьому прикладі метафору вжито оказіонально у сполученні “*відстрілюватися холостими*” і вона свідчить також про непереконливість аргументів виправдання протилежної сторони або їхню відсутність.

У німецькому політичному дискурсі прикладів з метафоричним уживанням *zurückschießen* або *das Feuer erwidern* у контексті виправдання не знайдено.

Ще однією метафоричною сферою, що виявлена в обох мовах, є *сфера чистоти*. На перший погляд, поняття *чистоти* впливає на слухачів позитивно, а поняття *бруд* – негативно. Після критики часто можна почути, що репутацію звинувачуваного *забруднено/seine Reputation wird beschmutzt*. У цьому разі, брудною може бути як необ'єктивна критика, так і негативний вчинок звинуваченого. Натомість процес виправдання асоціюється з *очищенням* іміджу.

Проте на комунікативному рівні вплив і функція метафор, що позначають чистоту, виявилися протилежними, і, зазвичай, їх уживають з негативним підтекстом. Причиною цього є загальна тенденція до негативного сприйняття виправдань, які завжди пов'язані з помилкою або ймовірністю помилки.

У німецькому політичному дискурсі серед *метафоричних виражень чистоти* часто виявляємо дієслово *reinwaschen*. Розглянемо деякі приклади з цією метафорою:

(5) *Ohne die Politik reinwaschen zu wollen: Die von der Wirtschaft an die Politik gerichteten Vorwürfe fallen zum Teil auf sie selber zurück...*[16].

(6) Dr. Dagmar Enkelmann (DIE LINKE)

Wir werden das in einer Art und Weise tun, die uns nicht in den Verdacht bringt, die Steuerhinterziehung, derer Herr Zumwinkel beschuldigt wird, reinwaschen zu wollen. Wir sehen darin einen ganz normalen parlamentarischen Auftrag [17].

У наведених прикладах чітко простежується негативний зневажливий семантичний відтінок у вживанні метафори. В обох прикладах мовці дистанціюють себе від дії, вираженої цим дієсловом.

В українській мові метафору *reinwaschen* можна передати дієсловами *очистити* або *відмити*. Метафору *відмити*, як і німецьке *reinwaschen*, уживають з негативним семантичним відтінком, а метафора *очистити* має позитивне значення, і в українській мові часто трапляється в релігійних текстах та молитвах (*очистити від провини – von der Schuld erlösen*). Відмінність між цими метафорами можна простежити в таких прикладах.

(7) *БЮТ подав до суду на Пушкіна. Вимагає очистити репутацію блоку* [18].

(8) *Покривання посадових злочинів, намагання відмити брудні репутації своїх підлеглих кидає тінь на саму прем'єр-міністра* [19].

Ще однією часто вживаною метафорою цієї сфери і синонімом до *reinwaschen* є *weißwaschen* /*обілити* (*вибілити*). Хоч український варіант метафори формально не містить семантичного компонента *mit* (*waschen*), це дієслово має те саме метафоричне значення і негативну оцінку, що й *weißwaschen* у німецькій мові.

(9) *Der Ministerpräsident wird sich schwerlich weißwaschen können. Doch auch die glänzenden Stars der Geheimdienste sind inzwischen ins Zwielicht geraten, ebenso die Medien, die mit ihren Vorverurteilungen nicht gut dastehen* [20].

(10) *Про газову війну та її наслідки – політичні й економічні, долю уряду та політичної еліти – в розмові з політологом Дмитром Видріним [...]*

– Чи не можуть такі заяви свідчити про спробу наших політиків якимось “обілити” себе в цій ситуації?

– Не знаю жодного політика, який не займався б власним *відбілюванням*. Кожен політик 70 % часу й ресурсів витрачає на *самовідбілювання* і тільки 30 % на те, щоб зробити щось корисне. А іноді відсоток корисності значно менший. Безумовно, це *відбілювання* [21].

Іншою сферою, що слугує джерелом для метафоричного вираження виправдання в обох мовах, є *частини тіла*. До неї належить, зокрема, метафоричний вислів *зберегти лице/Gesicht bewahren*. Відомо, що *лице* є своєрідною “візитівкою” кожної людини, оскільки воно через міміку відображає наш емоційний стан. Цей вислів імплікує, водночас і наявність певної помилки, і спробу реабілітуватися, може бути вживате з негативною конотацією, позначати невдалу спробу виправдання або свідчити про необхідність виправдання як останньої можливості врятувати репутацію:

(11) *Хибне і твердження, що таким чином януковичі намагалися “зберегти лице”. І не тому, що зберегти лице можна тільки тоді, коли воно є* [22].

(12) *Це вже другий публічний прокол пана Яценюка, вперше він проколовсь, коли впав у обійми Партії регіонів, свіжопризначений на Міністра закордонних справ, проте йому вдалося зберегти лице, коли він наполог вдруге зробити подання на призначення прем'єром Юлії Тимошенко* [23].

У прикладі 11 вислів “зберегти лице” повторюється двічі, у другому випадку з елементом сарказму і грою слів. У прикладі 12 метафора виражає вдалу спробу реабілітації іміджу політика, проте виправдання в цьому випадку не є вербальною дією звинуваченого, а виражене через певну політичну дію А. Яценюка, яка його виправдовує.

У німецькому політичному дискурсі цю метафору вживають у подібних ситуаціях з аналогічним значенням.

(13) *Wann hört die Regierung auf, mit Ihrer Politik “Das Gesicht zu bewahren” und unerfahrene Politiker, wie Guttenberg einzusetzen?* [24].

Такою сферою вживання метафоричного виправдання є *рух (дія) з метою звільнення*, і представлена вона в українському та німецькому дискурсі метафорою *викручуватися (виплутуватися)/ (sich) herauswinden*. Метафоричне значення в цьому випадку ґрунтується на аналогії між ситуацією виправдання та складними обставинами, у яких треба викручуватися, наприклад, коли хтось потрапляє в тенета. Вживання цих метафор відображають такі приклади:

(14) *An die Adresse der Grünen*

Ich weiß, dass Sie jetzt Schwierigkeiten haben: Sie haben diesen Krieg mitzuverantworten und wollen sich jetzt aus dieser Verantwortung herauswinden [25].

(15) Михайло Свистович: 5 канал замість вибачень за брехню **викручується** та звинувачує [26].

Лише в українському політичному дискурсі було виявлено метафору **вигороджувати**, яку німецькою мовою, з певними стилістичними відмінностями, можна перекласти як *in Schutz nehmen* або *entlasten*. Це дієслово належить до розмовної мови, однак також часто трапляється в політичних статтях. Розглянемо приклад з цією метафорою.

(16) *Негативні наслідки для України дій Прем'єр-міністра зрозумілі простому пересічному українцю без жодних коментарів і без жодних розтлумачень фахівців. Це показує практичний досвід і стан гаманця. Проте, очевидно, "закуплені" у великій кількості політологи, кинулися вигороджувати цю "тендітну, але сильну жінку", намагаючись хитромудрими схемами заперечити очевидні факти* [27].

У дієслові **вигороджувати** префікс *ви-* означає повноту і довершеність виконання дії (часове значення) і рух назовні з перетином певної межі (локальне значення). Іменник *город*, що формує корінь дієслова **вигороджувати** позначає ділянку землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів. Дієслово **городити** має два значення: 1. ставити огорожу 2. розм. перен.: говорити дурниці [11]. Ця метафора асоціюється з відмежуванням когось від вини і належить до сфери **відмежування**.

Отже, в українському та німецькому політичних дискурсах більшість виявлених метафоричних сфер виправдання збігаються, що свідчить про подібне сприйняття поняття в обох мовних середовищах. Лише в українському політичному дискурсі виявлено метафоричну сферу виправдання **відмежування**. І в німецькій, і в українській мові існує загальна тенденція негативного ставлення до виправдань, що, у випадку метафор, надає їм негативної оцінки. Функцією метафор виправдання, здебільшого, є емоційне підсилення критики, а не виправдання. Тому ці метафори вживають переважно в аналітичних політичних статтях (як елемент критики), зрідка вони трапляються безпосередньо в самих мовленнєвих актах виправдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Лингвистический энциклопедический словарь / Н. Д. Арутюнова. – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 136–137.
2. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1978. – Т. 37. № 4. – С. 333–343.
3. Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры / А. Н. Баранов // Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М., 1991. – С. 184–193.
4. Караулов Ю. Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю. Н. Караулов, В. В. Петров // Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – С. 5–11.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів/ за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД "ШКОЛА", 2008. – 1008 с.
6. Austin John L. Ein Plädoyer für Entschuldigungen. / John L. Austin / – München : List 1975. – S. 177–212.

7. *Black M. Models and Metaphors* / M. Black – Ithaca, New York : Cornell University Press, 1962. – 267 S.
8. *Coenen H. G. Analogie und Metapher: Grundlegung einer Theorie der bildlichen Rede* / H. G. Coenen. / – Berlin, New York : de Gruyter, 2002. – 251 S.
9. *Pielenz M. Argumentation und Metapher* / M. Pielenz – Tübingen : Narr, 1993. – 206 S.
10. *Deutsches Universalwörterbuch 5, überarbeitete Auflage.* – Mannheim : Dudenverlag, 2003, 1892 S.
11. <http://slovník.net/>
12. <http://portal.gmx.net/de/themen/nachrichten/deutschland/8701664-Anwaelte-und-Merkel-verteidigen-Minister-Beratung,pd=13.html>.23.10.09
13. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,644235,00.html>.24.10.2009
14. <http://www.dt.ua/3000/3680/44130/>.23.10.09
15. http://ua.pravda.com.ua/news_comments/2009/1/14/87734.htm.23.10.09
16. <http://www.zeit.de/1993/40/Wo-bleibt-die-Phantasie-der-Manager>13.07.09
17. http://www.gruene-bundestag.de/cms/bundestagsreden/dok/221/221136.bekaempfung_von_steuerehinterziehung.html.15.10.09
18. <http://news.ce.lviv.ua/index.php?id=76084>.19.10.09
19. <http://www.zaxid.net/newsua/2009/5/12/152053/>.19.10.09
20. <http://www.zeit.de/1996/05/Zwielichtig>.15.10.09
21. <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2009/01/15/36806/>.19.10.09
22. <http://www.svoboda.com.ua/?Lev=archive&Id=1095>.20.10.09
23. http://www.politarena.org.ua/2008/05/18/politichn_revnohh.html.20.10.09
24. <http://www.youthflip.de/2009/02/14/viel-trubel-um-neuen-wirtschaftsminister-guttenberg/>21.10.09
25. <http://die-linke.de/wahlen/kampagne/meldungen/detail/zurueck/meldungen/artikel/krieg-ist-kein-mittel-der-politik/>.19.10.09
26. <http://maidan.org.ua/static/mai/1144821846.html>.23.10.09
27. <http://maidanua.org/static/narnewslviv/1234354939.html> 19.10.09

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2011

Прийнята до друку 19.04.2011

METAPHERS OF JUSTIFICATION IN UKRAINIAN AND GERMAN POLITICAL DISCOURSE

Iryna Dovganiuk

*The Ivan Franko National University of L'viv
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article deals with metaphors of justification in german and ukrainian political discourse. The common and different metaphorical spheres of justification are discovered and their semantical and pragmatical features are analysed.

Key words: metaphor, metaphorical sphere, political discourse, justification

МЕТАФОРЫ ОПРАВДАНИЯ В УКРАИНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ирина Довганюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
(ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000)*

Проанализировано метафорическое выражение оправдания в немецком и украинском политическом дискурсе. Исследовано основные метафорические сферы оправдания, а также семантические и прагматические особенности их употребления в обоих языках.

Ключевые слова: метафора, метафорическая сфера, политический дискурс, оправдание.